

5. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 1. 1930-1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 864 с.
6. Ивницкий Н. А. Введение (Развертывание сплошной коллективизации) / Н. А. Ивницкий // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 7-29.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3192.
8. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн. 2 / Отв. ред. Н. Н. Покровский, В. П. Данилов, С. А. Красильников, Л. Виола. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 1120 с.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 1518, оп. 1, спр. 4.
10. ДАДО. – Ф. Р-6483, оп. 1, спр. 10.
11. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930-1940: В 2 кн. Кн. 1 / Отв. ред. Н. Н. Покровский. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 912 с.
12. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т./ Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 2. 1932-1934 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 840 с.
13. Зоря. – 1934. – 24 жовтня.
14. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 4282.
15. ДАДО. – Ф. 1520, оп. 3, спр. 4.
16. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ). – Ф. 16, оп. 27, спр. 8.
17. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 28, спр.15.
18. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6392.
19. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6996.

Романец Н. Р. Репрессии против «бывших кулаков»

В статье исследуются репрессивные акции советской власти против «бывших кулаков», которые осуществлялись в украинском селе после завершения сплошной коллективизации в 1931-1936 гг. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины, особенности, механизмы, цели карательно-репрессивных мероприятий власти.

Ключевые слова: репрессии, «бывшие кулаки», крестьянство, власть, политика.

Romanets N. R. Repression against the "former kulaks"

The article is devoted to investigation of repressive policy of soviet power against the "former kulaks" in the Ukrainian village after the complete collectivization in 1931-1936. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the causes, features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities.

Keywords: repressions, "former kulaks", peasantry, power, policy.

УДК 008:930.2(477)“194 –”

В. П. Щетніков, Ю.О. Чабан

ПРОБЛЕМА ВИВЕЗЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З ТРАНСНІСТРІЇ У 1941–1944 рр. ТА ЇХ ПОВЕРНЕННЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті представлено історіографічний огляд стану і основних питань проблеми вивезення культурних цінностей з території Трансністрії структурами окупаційної адміністрації, як Німеччини, так і Румунії та їх повернення після визволення регіону у 1944 році.

Ключові слова: Друга світова війна, культурні цінності, Одеса, Трансністрія.

Серед комплексу дослідницьких проблем Другої світової війни – питання тотального переміщення культурних цінностей держав і народів посідає одне з провідних місць.

Актуалізація цієї проблеми наприкінці ХХ століття була підсилена загальними процеси демократизації суспільного життя в країнах Східної Європи і, як наслідок, поживавленням міждержавних відносин. Ці процеси підважили сталі стереотипи періоду «холодної війни», сприяли розширенню доступу до інформації із розсекречених архівних фондів та її розповсюдженню. Таким чином, проблема реституції культурних цінностей посіла провідне місце в європейській політиці й стала реальним і впливовим фактором європейського політичного життя.

Утворення незалежних держав на території СРСР висунуло на передній план питання про належність культурно-історичних цінностей, що були переміщені до колишньої загальносоюзної столиці. Постало питання з'ясувати долю культурних цінностей, що були вивезені з України під час Другої світової війни й були або втрачені, або знайдені і повернуті після війни, проте так і не потрапили до відповідних довоєнних власників: музеїв, бібліотек, архівів тощо. Це питання лишається актуальним і дотепер. До того ж, воно ускладнюється тим, що й досі не вдається виробити загальні підходи до розуміння принципів реституції і трактування міжнародно-правових норм у сфері обігу культурних цінностей. Відтак, в історичній науці на

сучасному етапі лишається малодослідженою проблема втрати і повернення культурно-історичних цінностей в роки Другої світової війни й післявоєнний період.

Україна, яка зазнала величезних втрат національних культурних цінностей у 1941 – 1944 рр., являє собою яскравий приклад цілого комплексу проблем, характерних для східноєвропейського та центральноєвропейського регіонів. Ситуація ускладнюється наявністю на території України кількох окупаційних зон, зокрема зон румунської присутності на її південно-західних теренах. В даній розвідці, здебільшого, буде йтися про стан вивчення проблеми щодо території Буго-Дністровського межиріччя, або «Трансністрії».

У працях радянських істориків проблема втрати культурно-історичних цінностей не була досліджена достатньо повно. Серед величезного обсягу праць з проблем Другої світової війни питання долі культурних цінностей висвітлювалися лише побіжно або окреслювалися в узагальнених працях. Основну увагу дослідників було зосереджено на трьох головних питаннях:

- Евакуація музеїв, архівів, бібліотек у внутрішні райони СРСР;
- Збитки заподіяні німецькими, або (стосовно Трансністрії) румунськими окупантами;
- Заходи по відновленню діяльності музеїв, архівів, бібліотек.

Так питання долі одеських архівів побіжно висвітлюється у працях В.І. Вялікова [5, с.182-184], О.Г. Мітюкова [22, с.135-137,146-147], Д.С. Щедріної [30, с.49-50]. У дослідженнях М.В. Ковалю [15; 17] головну увагу зосереджено на збитках, що їх заподіяли окупанти. Про відновлення мережі культурних закладів, в контексті відродження історичних пам'яток України йдеться у статтях В.І. Акуленка [1, с.110-112], В.М. Жабокрицького [7, с.101-104]. У монографічному дослідженні Л.В. Максакової [20, с.39-48] розглянуто постанови офіційних органів влади по евакуації музеїв, архівів, бібліотек, подано деякі дані про втрати культурних цінностей.

Для цих досліджень характерна значна ідеологізація питань, спрощений підхід до вивчення окупаційної політики в галузі культури. Необхідно зазначити, що питання евакуації цінних фондів українських музеїв, бібліотек, архівів на схід СРСР висвітлювалось лише як прояв порятунку культурного надбання. При цьому, замовчувалися помилки при евакуації, применшувалися масштаби втраченого при її здійсненні. Також, тривалий час проблема культурних втрат використовувалася виключно з метою обвинувачення фашистського режиму в злочинній діяльності під час окупації, ґрунтовно не висвітлювалось питання розшуку і повернення культурно-історичних цінностей.

Головну увагу було зосереджено на територіях, що входили до окупаційних зон Німеччини (райхскомісаріат «Україна», дистрикт «Галичина»), проте окупаційна політика Румунії у галузі культури на території Трансністрії висвітлювалася лише побіжно.

Як наслідок тривалих переговорів Бухареста з Берліном було утворено губернаторство Трансністрія на чолі повноважним представником румунського уряду професором Г.Алексяну [23, с.5]. На відміну від інших окупаційних румунських зон на українській території - Бессарабії та Північної Буковини, Трансністрія до складу Старого королівства не ввійшла. Згідно з «Угодою про забезпечення безпеки, адміністрації й економічної експлуатації території між Дністром і Бугом (Трансністрія) та Бугом і Дніпром (область Буг-Дніпро)», що було підписано 30 серпня 1941 року в Бендерах між представниками німецького та румунського командування, Румунія отримувала лише німецький мандат на здійснення тимчасового адміністрування й економічної експлуатації території між Дністром та Південним Бугом [19, с.238]. Ця угода розмежовувала компетенцію сторін на теренах Трансністрії, опинившись, таким чином, під подвійним контролем окупаційних сил: Німеччини та Румунії. Під контролем румунської адміністрації знаходились адміністративний апарат, каральні органи. У підпорядкуванні німецьких владних структур знаходились всі засоби наземної та повітряної комунікації, телеграфний й телефонний зв'язок, опіка над місцевим німецьким населенням, контроль над фінансами Трансністрії.

Німецька та румунська окупаційні влади вивозили культурні цінності за задалегідь розробленими планами, раціонально переслідуючи свої корисні інтереси. Винищення і вивезення нацистами культурних цінностей здійснювалось цілим рядом різних відомств: «групою Кюнсберга» безпосередньо підпорядкованою Ріббентропу і Міністерству закордонних справ, Оперативним штабом рейхсляйтера Розенберга. Румунським урядом, зі свого боку, була утворена «Одеська служба захоплень та збору трофеїв», що була згодом реорганізована в спеціальну «Організацію Z-1». Метою діяльності цих відомств було збір та реєстрація культурно-історичних цінностей, що зберігалися в архівах, бібліотеках, музеях. Однак на відміну від німецьких структурних підрозділів, румунські не мали детальної спеціалізації й крім музейних, архівних цінностей мали опікуватися збором та вивезенням матеріальних ресурсів. До складу кожної групи входили певна кількість фахівців з історії, мистецтвознавства, архівної та музейної справи тощо. В ході «діяльності» названих організацій румунськими та німецькими окупаційними силами було знищено або вивезено численні книгозбірні бібліотек, рідкісні музейні цінності. З Одеси численні книгозбірні бібліотек та музеїв міста, наприклад: («Hebraica» та «Iudaica» Одеської обласної бібліотеки ім. М.Грушевського), рідкісні музейні цінності (полотна Репіна, Куїнджі, Саврасова, старовинні меблі, порцеляна, гобелени, килими тощо).

Використовуючи важкий економічний стан місцевого населення, у громадян скуповувалися, вимінювалися на продукти харчування або просто конфіскувалися цінні речі: картини, наукову літературу, вироби з бронзи, фарфору тощо.

У початковий період війни особливо відзначилася «група Кюнсберга» (спеціальний батальон СС. під командуванням штурмбанфюрера Еберхарда барона фон Кюнсберга). Його загони рухалися разом з військами передньої лінії фронту і були призначені для виявлення, відбору і вилучення архівних і бібліотечних

цінностей, що призначалися для відправки до Німеччини. Після вступу румунських військ в Одесу, спеціальна група айнзацкоманди Потсдам 17 жовтня прибуває до Одеси і розгортає жваву діяльність з розшуку культурних цінностей. Перш за все їх зацікавили архіви німецьких поселень. У своєму звіті до Міністерства закордонних справ Е.Кюнсберг зазначав: «Після багатоденних пошуків в Одесі вдалося віднайти архів комітету допомоги німцям Росії, який особливо пильно намагався здобути відділ Німеччини. Архів знаходиться разом з архівом німецької церкви в Одесі, німецьким сільським архівом та архівом контори для колоністів у Одесі, Бессарабії та Катеринославі в підвалі церкви, обладнаної під архів...» [28, с.423]. Згодом частину цих матеріалів було переправлено до Берліну, де у березні 1942 року вони були представлені на виставці для співробітників німецького зовнішньополітичного відомства, як цінності врятовані від знищення [26, с.74]. Також ця група опрацьовувала статистичні матеріали, адміністративні й етнографічні карти в Одеському університеті та бібліотеках міста. Після завершення основних робіт, в листопаді група з Одеси вирушила до Криму.

Головна робоча група України Оперативного штабу Розенберга відповідала за пошукові та евакуаційні операції, пов'язані з архівами, бібліотеками й музеями на окупованих територіях. В рамках цієї групи діяло кілька спеціально створених команд й груп, які провадили пошукову діяльність на місцях. Так представники зондерштабу «Наука» робочої групи «Південна Україна» працювали в Одесі. Звіти про відрядження співробітника Тіле, який перебував в Одесі (квітень – вересень 1942 року), містять загальні відомості про наявні науково-дослідницькі установи та організації Одеси. Підсумковий звіт Тіле був присвячений огляду цих установ Одеси, а також півдня України в цілому, містячи у собі певні відомості про їх історичний розвиток. Звіт від 15 вересня 1942 року містить у собі відомості про огляд Одеського університету та Інституту ім. М.Лисенка [12].

Співробітниками робочої групи «Південна Україна» проводились дослідження з історії колонізації німецькими поселенцями південної України. З цією метою проводилась перевірка архівів, музеїв, вилучаючи їх науковий матеріал. Так в одеському обласному архіві професор Кундерт у травні-липні 1942 року досліджував актові та церковні книги німецьких поселень [11, с.313-314].

Для вивезення конфіскованого майна, відповідно до постанови ради міністрів Румунії від 3 грудня 1941 року, організовується спеціальна «Одеська служба захоплень та збору трофеїв» з підпорядкуванням головній ставці. Основними завданнями цієї структури були збір, облік, реєстрація та вивезення майна та обладнання установ та підприємств, історико-культурних та наукових цінностей. Згодом, 23 червня 1942 року «Одеська служба ...» була реорганізована в спеціальну «Організацію Z-1» з тими ж завданнями, але більшим територіальним захватом: в Одесі діяла група під керівництвом майора Дімітріу Котя, в Донецькому басейні – підполковника Іона Попа, у Криму – підполковника Дарвіна Галіна, резервна група лишалась при командуванні, щоби в майбутньому розгорнути свою діяльність у Москві [23, с.84]. На чолі цієї організації стояв полковник Георгій Касіан. До складу кожної групи входили певна кількість фахівців з історії, археології, мистецтвознавства, архівної та бібліотечної справи та допоміжний персонал (водії, сапери, пожежники та інші). У своїй діяльності вони керувалися наступними настановами: «Твори мистецтва і художні цінності треба збирати по можливості таємно, не привертаючи уваги. Бажано, щоб картини вивозилися з рамками, якщо це неможливо, то слід вирізувати з рам бритвою і згортати в трубку. Твори мистецтва і національні цінності треба вивозити тільки румунськими санітарними поїздами у пункти на адресу генерального штабу, який скерує їх до місця призначення за ступенем важливості» [23, с.85].

Початком наведення уваги до проблеми переміщених культурних цінностей з окупованих територій Радянського Союзу (у т.ч. й України), можна вважати створення 2 листопада 1942 року «Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків», що розпочала збір даних й їх попередній аналіз. Акти, складені цією комісією, лягли в основу реституційних вимог СРСР до Німеччини, Румунії стосовно вивезеного майна.

Для організації і керівництва процесом повернення цінного майна було створено спеціальне Управління з повернення обладнання, майна, та цінностей при РНК УРСР (далі – Управління) з конторами в Одесі, Ізмаїлі, Запоріжжі, Донецьку. Серед завдань цієї структури був розшук і повернення вивезеного в роки окупації культурно-історичних та наукових цінностей. Також пошуками культурних цінностей займалися співробітники Союзної контрольної комісії (далі – СКК). Для допомоги СКК у пошуку вивезеного майна спрямовувалися уповноважені РНК УРСР: працівники відповідних наркоматів та центральних організацій.

На території Румунії розшук вивезених цінностей відбувалися за трьома напрямками:

збір даних від румунських офіційних установ;

розшук майна безпосередньо уповноваженими СКК та представниками РНК УРСР на території Румунії;

пошук даних серед архівних матеріалів [31, арк.13].

Так, за матеріалами «Дирекції комерційної служби залізниць Трансністрії» за 1942-1943 роки складені відомості на всі вантажі перевезені залізницею Трансністрії із зазначенням роду вантажу, відправника та одержувача [32, арк.8].

Розшук цінностей та майна в Румунії тривав до 11 вересня 1945 року, коли між урядами СРСР та Румунії було досягнуто угоди про припинення пошукової діяльності. Таким чином значна кількість культурних, наукових цінностей не була повернута їх власникам, зокрема - херсонським музеям не повернуто їх колекції [34, арк.172-173], частина рукописів та літератури, що належали одеському науковцю Петруню Ф.О. не повернулися до Одеси [33, арк.18]. Реєвакuaції підлягало лише те майно, що було вже знайдене на той час та відправлене на перевалочні бази.

В післявоєнних умовах неможливо було виокремити позицію УРСР. Жодна з кампаній з обліку збитків, заподіяних під час війни архівам, музеям, бібліотекам України, що проводилися у воєнні та повоєнні роки не

була доведена до логічного завершення. Як наслідок, переважна більшість культурних установ, що постраждали під час війни, не мають повного реєстру втрачених фондів. Усі ініціативи українських науковців з цього питання не були розглянуті у повному обсязі [1, с.112]. Вирішення питання розшуку і повернення культурних цінностей ускладнювалося тим, що значна частина архівних джерел була засекречена і зберігалася у закритих спецфондах архівних установ та бібліотек.

Період перебудови та гласності надав можливість історикам розширити коло досліджуваних проблем за рахунок вивчення «білих плям» періоду Великої Вітчизняної війни. Для прикладу можна навести дослідження Акуленка В.І та Юнака Н.Ш. [3, с.6,10-22], де згадується про евакуацію до Уфи музейних фондів Одеси, йдеться про втрату пам'яток культури під час евакуації. Також, наведено результати здійснення нацистської окупаційної політики у сфері культури, зроблено спробу визначити вартість пограбованих і вивезених з України культурних цінностей. У дослідженні Максакової Л.В. [21] увагу приділено порятунку українського культурного надбання в роки Другої світової війни: евакуація до східних областей СРСР, порятунок цінних об'єктів у прифронтовій смузі й під час окупації. Наводяться прізвища людей, що доклали великих зусиль у справі порятунку архівних, музейних, бібліотечних фондів; зазначено області Радянського Союзу, куди вони були евакуйовані. У праці окреслено військові обставини, що унеможлилювали або значно ускладнювали процес організованого вивезення цінних фондів культурних установ.

Окремо слід відзначити працю П. Грімстед та Г. Борьяка [6], де досліджено долю культурних цінностей під час Другої світової війни. Автори використали значну джерельну базу, яка складається з широкого масиву архівних даних США, Німеччини, Чехословаччини, Польщі, Росії, України. Це, головним чином, документи нацистської окупаційної влади, що були вилучені союзниками наприкінці Другої світової війни. Автори зробили вдалу спробу відтворити політику Німеччини та СРСР стосовно українських культурно-історичних цінностей. Ґрунтовно аналізується питання шляхів переміщення культурних цінностей та їх подальша доля після завершення війни. Також, розглянуто питання щодо обставин і методів евакуації радянською владою культурних цінностей до східних областей СРСР, мети і суті нацистської політики стосовно захоплених культурних цінностей, впливу застосування тактики «випаленої землі» на стан фондів архівів, бібліотек, музеїв. У дослідженні зазначено, що протягом 1945 року до України повернулася велика кількість архівних матеріалів, котрі вивезли окупанти: 54 вагони з Румунії (з українськими і молдавськими документами), 15 вагонів з Чехословаччини (документи з України та Латвії), 6 вагонів з Польщі (з документами зі Львову). Три вагони (230 скринь) з архівними матеріалами, вивезеними нацистами з Одеси в 1942 р., були знайдені в шахті поблизу Штассфурта (Німеччина) і повернуті до СРСР [6, с.29].

За умов незалежної України дослідження «білих плям» в історії ХХ століття, зокрема періоду Другої світової війни, набули нового імпульсу. Спостерігаються перші спроби українських вчених об'єктивно та неупереджено підійти до розгляду проблеми наслідків окупаційного режиму в Україні, на базі архівних джерел відтворити детальну й адекватну картину подій Другої світової війни. Поступово відбувається розсекречення архівних фондів, що уможливорює розширення проблематики наукових досліджень. До наукового обігу вводяться нові архівні матеріали [26].

На початку 90-х років масштабні дослідження втрат культурно-історичних цінностей музеїв, бібліотек, архівів були започатковані «Національною комісією з питання повернення в Україну культурних цінностей» при Кабінеті Міністрів України та низкою наукових інституцій (Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського, Інститут історії України Національної академії наук України). Побачили світ 10 випусків серійного видання «Повернення культурного надбання України: Проблеми. Завдання. Перспективи.», де в статтях Акуленка В. [2], Іваненка Б. [10], Федорука О. [29] та інших обґрунтовується необхідність повернення в Україну втрачених культурно-історичних цінностей як з міжнародно-правових позицій, так і в контексті духовного відродження й державотворчого процесу.

Необхідно відзначити статті відомого історика Коваля М.В. [14, с.16; 16], Кота С. [13] в яких, в загальних рисах, окреслено проблеми і стан евакуації культурних цінностей на схід СРСР, висвітлено ціннічну політику окупантів, що призвела до масового вивезення або знищення національного надбання України.

Питання вивезення до східних областей СРСР художніх експонатів музеїв Одеси розглянуто в статтях О. Кушніра [18], Л. Пелькіної [24, с.112], де вказується на незадовільний стан евакуації музейних цінностей, що стало наслідком так званого «залишкового підходу» до вирішення проблем культури. У монографічному дослідженні Солодової В.В. висвітлено питання збитків, завданих документальним колекціям одеських музеїв румунською окупаційною адміністрацією [27, с.57-59,158-162].

Серед недостатньо досліджених питань є доля книжкових бібліотечних фондів Одеси в роки Другої світової війни. Статистичний аспект цієї проблеми окреслено у статтях О. Ботушанської [4], Е. Жимолостнової [8], Л. Жирнової [9], Т. Полянко [25]. Так, у звітах Одеської національної наукової бібліотеки ім. М.Горького, зафіксовано в роки окупації такі відправлення: до королівства Румунії – 920 томів; професору Яського університету пану Болдуру – 709 книг з історії; пану Караману – 920 книг з літератури та мовознавства; представнику командування – 650 книг; представнику румунського Червоного Хреста – 1012 книг; пану Бергу в Німеччину – 709 книг [8, с.57]. Але ґрунтовне вирішення даної проблеми передбачає всебічне вивчення наявної інформації щодо долі цінних книжкових зібрань. Важливо, при цьому, відзначити необхідність ґрунтовних регіональних досліджень цього питання з визначенням щонайповнішого списку втрачених бібліотечних фондів.

Дотепер складною залишається проблема пошуку та ідентифікації переміщених культурних цінностей, обґрунтування реституційних претензій, наявності досить повної і загальнодоступної документальної бази даних. Досі не проведено комплексного дослідження долі культурних цінностей та, відповідно, не

встановлено приблизного розміру заповдіяних збитків, недостатньо вивчено напрями їх переміщення. Однією з найскладніших проблем у цьому питанні лишається пошук і систематизація достовірної інформації.

Наступною важливою дослідницькою проблемою сьогодення є висвітлення методів і засад культурної політики окупантів на українських землях. Зокрема, необхідно з'ясувати специфічні риси політики румунської окупаційної адміністрації в сфері культури на території Трансністрії. Для цього потрібно дослідити діяльність культурних закладів Одеси під час румунської окупації, а також діяльність окремих окупаційних румунських та німецьких установ, що займалися пошуком, вилученням та вивезенням музейних експонатів, архівних справ, бібліотечних зібрань.

Отже, попри вже проведену велику дослідницьку роботу, вона не може вважатися достатньою для комплексного вивчення нашої проблеми. Всебічне дослідження архівних і опублікованих джерел, вивчення наявного історіографічного доробку дасть можливість з'ясувати загальні обсяги втрат архівних, музейних, бібліотечних скарбів української культури, виявити маршрути їх перевезення під час евакуації, окупації, повернення після вигнання окупантів, та подальші місця їх перебування.

Ґрунтовне дослідження цього питання має відкрити шлях до відновлення історичної справедливості та повернення культурно-історичних цінностей України.

Джерела та література

1. Акуленко В.І. Збереження та відбудова історичних пам'яток на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1973. – № 5. – С.107-113.
2. Акуленко В.І. Міжнародно-правовий аспект проблем повернення культурних цінностей // Повернення культурного надбання України. Проблеми. Завдання. Перспективи (далі – Повернення...). – Вип. 7. Культура і війна. Погляд через півстоліття. – К.: Абрис, 1996. – С. 49-52.
3. Акуленко В.І. Юнак Н.Ш. Гуманізм і варварство: Про врятування культурних цінностей у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. – К., 1987. – 48 с.
4. Ботушанська О. Бібліотека в роки Другої світової війни: сторінки історії. // Повернення... – С.53-56.
5. Вяликов В.І. Архивное строительство в СССР (1917 – 1945 гг.). – М., 1976. – 220 с.
6. Грімстед П. Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – К.-Львів: Червона калина, 1992. – 120 с.
7. Жабокрицький В.М. Піклування комуністичної партії про збереження культурних цінностей та історичних пам'яток України в 1943-1945 рр. // Український історичний журнал. – 1980. – № 5. – С.98-104.
8. Жимолостнова Е. З практики формування банку даних на втрачені цінності бібліотеки // Повернення... – С.57-59.
9. Жирнова Л. Бібліотека в часи випробувань. За матеріалами бібліотечних архівів // Скарбниця культури: 36. ст. – Вип. 3. – Одеса, 2004. – С.105-127.
10. Іваненко Б. Загальні принципи підходу до реституції духовної спадщини українського народу // Повернення... – С.21-23.
11. Картотека «Z» Оперативного штаба Розенберга. Цінності культури на окупованих територіях Росії, України і Білорусії. 1941-1942. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1998. – 352 с.
12. Кашеварова Н. Г. Деятельность зондерштаба "Наука" Оперативного штаба рейхсфюрера Розенберга по конфискации ценностей научных учреждений Украины (1941-1943 гг.) [Электронный ресурс] // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – Электрон. дан. (1 файл). – К., 2005. – Вып. 3. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05kngnuu.html>
13. Кіт С. Українські культурні втрати під час Другої світової війни // Розбудова держави. – 1996. – №4. – С.36-44.
14. Коваль М. Доля цінностей української культури, або залишковий принцип евакуації 1941-1942 рр. // Українська культура. – 1994. – №9-10. – С.30-31.
15. Коваль М. Історія пам'яте! (Кривавий шлях фашистів на Україні). – К., 1965. – 116с.
16. Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12. – С.15-38.
17. Коваль М.В. У битві з фашизмом. – К., 1964. – 144 с.
18. Кушнір О.А. З історії евакуації на схід колекцій художніх музеїв м. Одеси в роки Другої світової війни // Одеси-200. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю міста. – Т.2. – Одеса, 1994. – С.22-24.
19. Левит И.Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1.IX.1939-19.XI.1942). – Кишинев, 1981. – 391 с.
20. Максакова Л.В. В рядах воюющего народа (из истории советской культуры в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.). – М.: Мысль, 1965. – 312с.
21. Максакова Л.В. Спасение культурных ценностей в годы Великой Отечественной войны. – М.: Наука, 1990. – 133 с.
22. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – К.: Наук. думка, 1975. – 272 с.
23. Одесса в Великой Отечественной войне Советского союза. Сборник документов и материалов. – Т.2. – Одесса, 1949. – 291 с.
24. Пелькіна Л. Евакуація і грабунок // Пам'ятки України. – 1994. – №1-2. – С.111-119.
25. Полянко Т.Н. Деятельность библиотек Одесской области в изучении истории края // Музей. Історія. Одеса. – Одеса: Принт Майстер, 2001. – С.66-68.
26. Себта Т.М. Колекція документів Штазі як джерело дослідження долі українських культурних цінностей під час Другої світової війни // Архіви України. – 1995. – №1-3. – С. 69-76.
27. Солодова В.В. Формування та розвиток документальних колекцій у складі фондів одеських музеїв (1825-2003). – Одеса: Астропринт, 2010. – 304 с.
28. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941р. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ, 2001. – 560 с.
29. Федорук О. Реституція культурної спадщини – державне завдання // Повернення... – С.5-8.

30. Щедрина Д.С. З історії становлення і розвитку партійних архівів на Україні // Український історичний журнал. – 1978. – №5. – С.45-52.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф.5118 Управління з повернення обладнання, майна та цінностей при Раді Міністрів УРСР. – Оп.1. – Спр. 13 Звіт про роботу бригади Уповноваженого РНК УРСР в Румунії з повернення радянського майна, місячні зведення про відправку сільськогосподарського та іншого майна. – 228 арк.
32. ЦДАВО України. – Ф.5118. – Оп.1. – Спр. 15 Звітна доповідь Уповноваженого РНК УРСР в Румунії про зроблену роботу з повернення радянського майна. – 253 арк.
33. ЦДАВО України. – Ф. 5118. – Оп. 1. – Спр. 119 Листування з конторами Управління, міністерствами, центральними та іншими організаціями про повернення майна. – 256 арк.
34. ЦДАВО України. – Ф.5118. – Оп. 1. – Спр.120 Листування з конторами Управління, міністерствами, центральними та іншими організаціями про повернення майна. – 234 арк.

Щетников В. П., Чабан Ю. О. Проблема вывоза культурных ценностей из Транснистрии в 1941–1944 гг. и их возвращения в послевоенный период

В статье представлен историографический обзор состояния и основных вопросов исследования проблемы вывоза культурных ценностей во время Второй мировой войны и послевоенный период. Поставлен вопрос вывоза культурных ценностей с территории Транснистрии структурами оккупационной администрации, как Германии, так и Румынии и возвращения их после освобождения региона в 1944 году.

Ключевые слова: Вторая мировая война, культурные ценности, Одесса, Транснистрия.

Shchetnikov V. P., Chaban Yu. O. The problem of exportation of cultural values from Transnistria in 1941-1944 and their return in the postwar period

The article represents historiographical review of the state and basic questions of the investigation of fate of the cultural treasures during Second World War. The issue of export of cultural property from the territory of Transnistria occupation administration structures of both Germany and Romania and return them after the occupation is raised.

Keywords: Second World War, cultural treasures, Odessa, Transnistria.

УДК [94+336.7](477)“1941/1944”

Ю. І. Левченко

ГРОШОВІ СИСТЕМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

У статті розкрито причини утворення різних грошових систем в Рейхскомісаріаті «Україна», дистрикті «Галичина», губернаторствах «Буковина», «Бессарабія», «Трансністрія», зоні оперативного тилу вермахту в Україні та відмінність грошового обігу в них.

Ключові слова: адміністративно-територіальні одиниці, грошова система, грошовий обіг, грошові одиниці, банки, Українська РСР, Третій Рейх, Румунія.

Майже 70 років відділяє нас від періоду окупації України в Другій світовій війні. Тема окупаційного режиму багатопланова і в ній є ще й досі недостатньо вивчені питання. Одним із таких є питання грошових систем на території окупованої України в адміністративних одиницях під владою Німеччини та Румунії.

В історичній науці цій темі тривалий час не приділялося належної уваги. Пояснюється це тим, що в радянський час вона не вписувалась в загальну структуру розкриття окупаційного режиму, а за незалежності України отримала тільки фрагментарне висвітлення. Однією з перших робіт, що вивчає проблему є робота А. М. Аликсеева "Военная валюта" в якій вказується, що "організований в Україні (в м. Рівному) Центральний емісійний банк випускав в обіг власні білети-карбованці" [1, с.58]. Далі цю проблему вивчали дослідники М. М. Загоруйко А. В. Юденков [2, с.160], Г. В. Боряк, М. Дубик, Н. Маковської [3, с.56-60] та І. Г. Ветров [4, с.63-65]. Окремо слід виділити праці боністів-нумізматів, в яких розглядаються грошові знаки, що знаходилися в обігу під час Другої світової війни, зокрема і на території окупованої України. Це праці дослідників А. С. Бадаєва [5], Б. В. Сенілова [6], Р. М. Шуста [7], Я. Натанзона [8]. Проблеми регіональної специфіки грошового обігу в окремих історичних областях України мали місце в роботах О. Д. Огуя [9], С. В. Краузе [10], І. М. Пасюка [11], О. О. Клименка [12] та ін.

Проаналізовані автором вище наукові праці переконують в тому, що дана тема не стала об'єктом окремого історичного дослідження і потребує глибшого вивчення.

Автор цієї публікації ставить перед собою наступні завдання: виявити передумови та причини виникнення різних грошових систем в адміністративно-територіальних одиницях України під час окупаційного періоду в 1941-1944 рр.; прослідкувати виникнення відмінностей грошового обігу в окупаційних одиницях, утворених на території України; скласти порівняльну таблицю грошових знаків на території України періоду окупації.

Протягом 22 червня 1941 р. – 22 липня 1942 р. нацистська Німеччина за допомогою сателітів повністю захопила територію Української РСР. Окуповані області були поділені на дві частини: зону військового